

PSİKOLOJİK PERSPEKTİFTEN ORTADOĞU'DA TERÖR YAPILANMALARI; REAKSİYON VE İSTİSMAR (EL KAİDE VE İŞİD ÖRNEĞİ)

Terrorist Structures in the Middle East from a Psychological Perspective; Reaction and Exploitation
(The Case of Al Qaeda and ISIS)

Ömer KERKÜKLÜ¹

ÖZET

Terör ve terörizm uluslararası güvenliğin en önemli sorunlarının başında gelmektedir. Güvenlik çalışmaları literatüründe terörün ortaya çıkış nedenleriyle alakalı olarak pek çok varsayım ileri sürülmüştür. Bölgesel olarak Ortadoğu özelinde yapılan bu çalışmalar çoğunlukla dini perspektiften yapılan değerlendirmeleri içermektedir. Bu çalışmada ise Ortadoğu özelinden terör ve terör yapılanmalarının arka planındaki psikolojik faktörlerin nedenselliği sorgulanmış ve diğer pek çok etkenle birlikte psikolojik motivasyonların da terörün ortaya çıkışında etkisi olduğu ileri sürülmüştür. Bu kapsamda, iki örnek terör örgütü yani El Kaide ve Irak Şam İslam Devleti örgütleri üzerinden terörün arka planındaki psikolojik unsurlar irdelenmiştir. Bu örgütlerin hem bölgesel hem de küresel olarak yapılanmaları ve etki alanları araştırılmıştır. Bu tarz terör yapılanmalarının etkin savaşın yanı sıra psikolojik savaş stratejileri de geliştirdikleri açıktır. Bu örgütlerin psikolojik etkiler yaratan propaganda araçları ve ideolojik referansları incelenmiştir. Örgüt liderlerinin karakteristik özellikleri ve hayatları incelenmiştir. Uzmanların belirttiği psikolojik savlar liderlerin hayatlarından ve karakterlerinden örnekler ile karşılaştırılmıştır. Bireysel incelemelerin yanı sıra sorunu doğuran süreç toplumsal ve kültürel yönleriyle de irdelenmiştir. Bireyleri bu tür yapılanmalara iten kültürel öğretilerin yol açtığı sorunlu psikolojik alt yapı incelenmiştir. Bu farklı yaklaşımların yanı sıra uluslararası aktörlerin dış politika kararlarının sürece katkısı incelenmiştir. Böylelikle çalışmada konu interdisipliner bir yaklaşımla ele alınmış ve Psikoloji ile Uluslararası İlişkiler disiplini ortaklığında bir tartışma yürütülmüştür.

ABSTRACT

Terrorism and terrorism are among the most important problems of international security. In the security studies literature, many hypotheses have been put forward regarding the causes of terrorism. These studies, which are carried out regionally in the Middle East, mostly include evaluations made from a religious perspective. In this study, the causality of psychological factors in the background of terrorism and terrorist organizations in the Middle East was questioned and it was argued that psychological motivations, along with many other factors, had an effect on the emergence of terrorism. In this context, the psychological elements in the background of terrorism were examined through two exemplary terrorist organizations, namely Al-Qaeda and the Islamic State of Iraq and Syria. The structuring and spheres of influence of these organizations, both regionally and globally, were investigated. It is clear that such terrorist organizations have developed psychological warfare strategies as well as effective warfare. The propaganda tools and ideological references of these organizations that create psychological effects were examined. The characteristics and lives of the leaders of the organization were examined. The psychological arguments made by the experts were compared with examples from the lives and characters of the leaders. In addition to individual studies, the process that caused the problem was also examined with its social and cultural aspects. The problematic psychological infrastructure caused by cultural teachings that push individuals to such structures has been examined. In addition to these different approaches, the contribution of international actors' foreign policy decisions to the process has been examined. Thus, in the study, the subject was handled with an interdisciplinary approach and a discussion was carried out in partnership with the discipline of Psychology and International Relations.

Anahtar Kelimeler: Terör, El Kaide, İŞİD, Psikoloji.

Keywords: Terror, Al Qaeda, ISIS, Psychology

1. ORCID 0000-0002-8317-2494

1. Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans, omarkerkuklu@gmail.com

*18/01/2022 tarihinde Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında 'Ortadoğu'da Terörün Sosyo-Psikolojik Alt Yapısı: Taliban, El- Kaide ve Daes Örneği' başlığıyla savunulan ve başarılı bulunan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

KERKÜKLÜ, Ö. (2023). "Psikolojik Perspektiften Ortadoğu'da Terör Yapılanmaları; Reaksiyon ve İstismar (El Kaide ve İşid Örneği)" *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.10, s.28, s.85-97.

Makale Geliş Tarihi: 10 Kasım 2022 Kabul Tarihi: 08 Ocak 2023.

EXTENDED ABSTRACT

One of the most important issues determining the agenda of international relations from past to present is the concept of security. This concept has been evaluated in various ways over time, according to the perceptions of nation states. Although the lack of an agreed definition of the concept creates difficulties for the solution of this problem, the international community has preferred the establishment of collective defense structures in the face of this threat. In our study, various definitions about the concept are given. The study also examines the ideological references of the organizations that constitute the examples of this concept to the structuring processes. How the effective leaders of the organizations described in the study turned to this process is explained with examples from his life and characters. The global action capabilities of these organizations and their local restructuring activities in the region were examined. The processes that create these organizations and the factors that determine the tendency of individuals to such structures are examined and the psychological conditions that individuals participate in such structures are investigated. Especially in the last part of the study, psychological researches and diagnoses and the psychological infrastructure that reveals participation, sympathy or support to terrorist organizations are examined. Examination of the emergence of terrorist organizations and the processes of militancy of individuals within the framework of the ideologies of these organizations are important for the solution of this problem. These formations do not occur independently of the political, economic and sociological factors of the geography they are in. In addition to these factors, the psychological background of individuals is one of the important factors that determine their tendency to violence. The wars and occupations that took place as a result of the international power struggles and colonial foreign policy understandings of all these factors also play an important role in the emergence of this problem. While international structures are trying to solve the problem of terrorism, the traumatic processes experienced by societies should also be taken into account. In this study, it is focused on the role of social structure and social psychological factors that play a role in the emergence of terrorist structures. In this context, in this study, the social structure and social psychology, which have an impact on the emergence of terrorist structures, are discussed through the example of "Al Qaeda" and "Islamic State of Iraq and Syria", two of the most effective terrorist organizations that were born in the Middle East region and have reached a global impact. The intellectual references of terrorism, which is considered as a global problem, are not neglected in the study, on the contrary, it is claimed that psychological factors are also reflected in the intellectual motivations of organizations. The study was not limited to only theoretical information sources, but included an interview with a journalist who witnessed the American invasion of Iraq and the traumatic processes after it, about the psychological background of this problem. In the last part of the study, the factors revealing the problem were strengthened with examples, and in the conclusion part, various suggestions were developed for the solution of this problem. Until today, most of the studies on the terror problem in this region have focused on religious reasons. This article presents a unique approach to the problem of terrorism in the Middle East and also aims to contribute to the literature by presenting an unusual terrorist psychology approach in the field of political psychology

GİRİŞ

Küreselleşmeyle birlikte günümüzde ulus devletlerin güvenlik ve tehdit algılamaları da değişmektedir. Özellikle 20. yüzyılın son çeyreği ve 21. yüzyılın başlarını kapsayan süreçte, devletlerin güvenlik ve tehdit algılamalarında uluslararası terör yapılanmaları geniş yer kaplamaktadır. Artık uluslararası terör, devletlerin risk ve tehdit algılarında ilk sıralarda yer almaktadır. Zaman içerisinde küresel bir tehdit haline gelen terör yapılanmaları ile mücadelede uluslararası işbirliği de bu süreçte geliştirilmiş, terör ile mücadele koalisyonları tesis edilmiştir. 22 Eylül 2011 tarihinde New York'ta Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Avustralya, Birleşik Arap Emirlikleri gibi 30 ülke tarafından işbirliği için kurulmuş olan 'Terörizmle Mücadele Küresel Forumu' da bunlardan birisidir. Nitekim terör örgütlerinin gelişen teknoloji ile sınırları aşarak küresel eylem ve propaganda kabiliyetine ulaşması bu tür işbirliklerinin tesis edilmesini zorunlu kılmaktadır. Uluslararası yapıların terör ile mücadele algıları, terör yapılanmalarının gelişimine ve yayılımına paralel olarak gelişmektedir. Özellikle Ortadoğu bölgesinde ortaya çıkan yapılanmaların, eylem kabiliyetlerinin yanı sıra lojistik ağının ve militan devşirme tekniklerinin ortaya çıktıkları coğrafyanın binlerce kilometre uzağına erişmesi, mücadele stratejilerinin ve işbirliğinin sürekli gelişmesine ve yenilenmesine yol açmıştır.

Şüphesiz ki terör kavramı tarihsel derinliğe sahip bir kavramdır fakat günümüzde küresel tehdit olarak algılanan örgüt yapılanmalarına en iyi örnekleri bu örgütler oluşturmaktadır. Küresel propaganda ve militan ağları ile dünyanın birçok noktasında eylem kabiliyeti kazanan bu örgütler teknolojik ve askeri inovasyonu yakalamayı başarmıştır. İktidar sahiplerinin politik kaygılar ve çeşitli kazanımlar amacıyla attığı siyasi adımların sonucu her zaman kazanım olmamıştır. Popülist kararların doğurduğu çeşitli mağduriyetlerin insanların şiddet eğilimini arttırdığı göz ardı edilebiliyor. Bu bağlamda iktidar sahiplerinin yani karar alıcıların sorumlu davranışları önem arz etmektedir. Uluslararası politika açısından bakıldığında çeşitli sebeplerle girişilen savaşlar ve atılan işgal adımları o coğrafyada yaşayan insanların kin, nefret ve intikam duygularına sevkini tetikler. Bu adımlar uluslararası örgütlenmelere sahip yapıların en çok kullandığı propaganda malzemesini ortaya çıkarmaktadır. İç politika açısından bakıldığında da benzer sonuçlar ile karşılaşmanız mümkündür. Ülkeyi yöneten otoritenin özellikle seçmenini memnun etmek adına attığı popülist adımların olumlu kazanımlarının yanında olumsuz sonuçları da ortaya çıkabilir. Ülkede muhalif vatandaşların ayrıştırılması, çeşitli haklardan mahkûm bırakılması, fikrîsel ve eylemsel özgürlükten mahrum bırakılmaları çeşitli illegal yapılanmaların ortaya çıkışını kolaylaştırabilir. Mağduriyet terör yapıların en güçlü propaganda araçlarından birisidir. Bir başka açıdan da sosyo-ekonomik şartlar da bu tür sonuçlar doğurabilir. Ekonomik şartların yoksulluk seviyesinde olduğu toplumlar terör örgütlerinin filizlenmesine oldukça müsaittir. Özellikle küresel terör yapılanmalarının sahip olduğu maddi güç bu toplumlarda militan devşirmeyi kolaylaştırmaktadır.

1. Terör Kavramı

Terörizm kavramının birden çok tanımı bulunmaktadır. Etimolojik olarak kökünün Latince 'terrere' kelimesinden türediği kabul edilmektedir. 'Terrere', Latince ürpertmek ya da ürperten anlamına gelmektedir. Bu kavram Türkçeye Fransızca dilinden 'terreur' kelimesinden geçmiş ve yıldırma, bastırma, öldürmek, yağmalama, korkutma ve tehdit anlamlarını içermektedir. Kavram hakkında yapılan tanımlamaların tek ortak paydası bu kavramın 'korku' içerdiği (Terzi ve Yenal, 2015: 48). Bir başka terör tanımına göre ise 'terör' kavramı, dehşet, korku ve endişeyi yayarken, 'terörizm' ifadesi terör kavramına siyasi içerik ve süreklilik katmaktadır (Helvacıköylü, 2007). Bu doğrultuda terörizm, savaş ve diplomasi ile elde edilemeyen sonuçları elde etmek, korkutmak, itaat ettirmek ve caydırmak için bir inanç veya ideolojiye dayanarak siyasi amaçların sistemli ve hesaplı bir şekilde kullanıldığı politik bir şiddet olarak tanımlanabilir (Pinfari, 2007). Nitekim militanların mücadele şekli şartlara göre değişiklik gösterir ancak genellikle toplumsal kaos çıkarmanın en kolay yolu olarak kanlı eylemler tercih edilir (Chaliand ve Blind 2020:12-54).

Terör kavramı hakkında gerek entelektüel çevrelerden gerekse siyasi ve akademik camiadan çeşitli yaklaşımlar ve tanımlar ileri sürülmüştür. William Thomas Mallison, terörü farklı bir açıdan şöyle tanımlamaktadır: "Sosyal veya siyasal amaçlara ulaşmak için aşırı şekilde şiddet kullanma veya şiddet tehdidi." Mallison yaptığı bu tanımda terörizme yeni boyutlar kazandırmakta yani terörizmin sosyal veya siyasal niteliğine dikkat çekmektedir. Ayrıca söz konusu tanım, sadece fiili şiddeti içermekle kalmayıp, şiddet kullanma tehdidini de terörizm kapsamına dâhil etmek suretiyle kavramın anlamını genişletmektedir (Yayla, 1990: 336-370). Ted Gurr ise terörizmi, "siyasi ya da sosyal amaçlar peşinde insanları yıldırma ya da zorlamak için beklenmedik şiddetin kullanılması" şeklinde tanımlamaktadır. Bir başka akademisyen JP Gibbs ise terörizmi, "insan ya da insan dışında nesnelere karşı yasadışı şiddet ya da şiddet tehdidi" olarak açıklamaktadır. Devlet düzeyindeki tanımsal yaklaşımları incelediğimizde ise İngiltere, 'ideolojik veya dini bir amacı geliştirme ve ilerletme amacıyla, herhangi bir bireye, topluluğa veya bir

kuruma karşı, şiddet eyleminde bulunulacağı tehdidinde bulunmak' olarak tanımlamıştır. Almanya ise, terörizmi hedeflenen kazanımlara ve istenilen siyasal hedeflere ulaşmak için, başkalarının yaşam haklarına ve mülklerine, özellikle şiddetli suçlar yoluyla saldırılarda bulunarak sürdürülen mücadele olarak tanımlanmaktadır. Tüm bu farklı tanım ve yaklaşımları incelediğimizde, bütün tanımların ve yaklaşımların tespit ettikleri temel ortak özelliklerin yasa dışı şiddet kullanımı, siyasal nedenler, ulus altı aktörler, sivil ve askeri hedeflere saldırılar ve bir kitleyi kasıtlı olarak etkilemeyi amaçlayan kanunlar olduğu görülmektedir (Martin, 2017: 32).

2. El Kaide

El Kaide'nin oluşumunun ve küresel cihat fikrinin sahibi Usame'nin de etkilendiği şahıs olan Şeyh Abdullah Azzam'dır. Sovyetlerin işgalinden sonra Pakistan'a gitme kararı alan Azzam, aynı zamanda "*Müslümanların Topraklarının Müdafası*" başlıklı bir fetva kaleme alarak Müslümanların işgalcilere karşı savaşması gerektiğini ve bunun farz olduğunu kamuoyuna ifade etmiştir. Azzam, akademik kariyerine son vererek savaşçıları eğitmek, finanse etmek, sevk ve idarelerini sağlamak için "*Mekteb El Hidamat (Hizmet Ofisi)*" ofisini kurmuş ve örgütsel çalışmaları buradan yönetmiştir. 1981 yılında Usame Bin Ladin, Abdullah Azzam ile burada tanışmıştır. Usame'nin bu ofise ciddi maddi katkısı olmuştur. Azzam aynı zamanda Müslüman Kardeşler üyesidir. 24 Kasım 1989 tarihinde, Peşaver'in batısında hedef alınmış, kendisi ile iki oğlu hayatını kaybetmiştir (Hegghammer, 2020: 11-19-27-38-64-96-146). Usame bin Ladin ise 1957 yılında varlıklı bir ailenin çocuğu olarak Suudi Arabistan'ın Riyad kentinde doğmuştur. (Mockaitis, 2010:6-11). Usame 1967 yılında Cidde'de bulunan Abdul Aziz Üniversitesi'nde ekonomi okumaya başlamıştır (Mockaitis, 2010:6-11). Usame, Müslüman Kardeşler sempatanıydı ve üniversite yıllarında da çok dindar bir öğrenciydi. Kardeşlerinin anlatımları da bunu doğrulamaktadır. İyi bir futbol oyuncusu olan Usame gençlik yıllarında uzlaşmacı ve dindar karakteriyle dikkat çekmiştir.(Randal, 2006: 93). Spor hocasının telkinleriyle Müslüman Kardeşler ideolojisi ile tanışmıştır. (Hegghammer, 2020: 98-358). İlerleyen süreçte hocasının vesilesiyle katıldığı ideolojik toplantılarda ona cihat kavramının askeri eylem olduğu benimsetilmiştir. (Scheuer, 2011: 32).

Usame'nin büyüdüğü tarihsel ve siyasi konjonktür manidardır. İslam ülkelerinde yaşanan karışıklıklar ve Arap-İsrail savaşlarının yanı sıra İran'da yaşanan İslam Devrimi ile özellikle Sovyetlerin Afganistan işgali Müslüman toplumların arasında mağduriyet duygusunun yayılmasını sağlamıştır. Böylece Usame için İslam devleti için savaşmanın gerekliliğini anlatmak daha da kolaylaşmıştır. (Mockaitis, 2010: 14). O dönemde Usame ve onun gibi Suudi elitlerin çocuklarının ortak ilgisi Müslüman Kardeşler örgütü ile vücut bulan '*Hasan El Benna*'nin fikirlerineydi. Usame gibi uysal, uyumlu ve sakin karaktere sahip gençlerin Müslüman Kardeşler gibi radikal yorumlara sahip bir yapıya ilgi duyması dikkat çekmektedir. Fakat bunun temelinde yukarıda da bahsedildiği gibi Müslüman toplumların yaşadığı dramatik olaylar ve Müslümanlar toplumların psikolojik alt yapısında doğan mağduriyet hissi bulunmaktadır. (Randal, 2006: 96). Sovyetlerin Afganistan'ı işgali sürecinde dünyanın birçok yerinden Müslüman savaşmak için Afganistan'a gelmiştir. İlerleyen süreçte Sovyet savaşından sonra da Azzam, '*El Kaide*' adını, Müslümanların beklediği ve özlediği güçlü bir ümmetin temeli olarak nitelendirmiştir. Kaide'nin fikir babası olan Azzam'ın ortaya çıkan şartlarda tesisinin gerekliliğini işaret ettiği örgütün ilk adımı 1988-1989 yılları arasında Usame ve arkadaşları tarafından Peşaver'de atılmıştır (Burke, 2004: 2).

Usame örgüt yapılanması ve yol haritası belirleme aşamalarında, daha sonra örgütünde başına geçecek olan '*Eymen El Zevahiri*'den çok faydalanmıştır. Hatta öyle ki Usame ölmeden önce örgütün en aktif olduğu yıllarda araştırmacılar Zevahiri'yi örgütün beyni olarak nitelendirmiştir. Bazı itiraflılar El Kaide fikrinin Mısırlı militanlar tarafından ortaya atıldığını da söylemektedir. Özellikle Mısır'da ki Müslüman Kardeşler yapılanması ve İslami Cihat örgütünün oluşumu Mısır ekolünü bu alanda biraz daha tecrübeli kılmıştır (Mockaitis, 2010:54-55). Bu istişare kurulunda Mısır ekolü, Afgan savaşından dolayı bölgede birçok genç savaşçının bulunduğunu, bunun Usame'nin hizmet ofisindeki çalışmalarının bir meyvesi olduğunu ve bu gençlerin Usame'nin liderliğinde toplanılması gerektiğine değinmiştir. Bu genç savaşçıların yeniden eğitilmesi ve donatılması ile yeni bir ordu kurulması kararlaştırılmıştır. Bu istişare kuruluna göre yeni örgütün militanlarının hepsi iyi eğitimli ve kişisel gelişimini tamamlamış olması gerekmektedir. Usame bu örgüt fikrini arkadaşlarına anlatırken Ebu Mahmut'un aktardığına göre Arap rejimlerini hedef almayı değil Müslümanlara karşı yapılan zulme karşı cihattan bahsetmiştir (Mockaitis, 2010: 55). Sovyetlerin Afgansitandan çekilmesinden sonraki süreçte örgüt yeni üyelik standartları ve eğitim şartları geliştirmiştir. Militanların kabul edildikten sonra karşılıksız bir bağlılık ile örgütün emirlerine itaatkâr ve örgüt içi kurallara bağlı kalması gerekmiştir. Süreç hemen tam üyelik ile sonuçlanmamıştır. İlk etapta kabul edilen militanlar çeşitli eğitim ve deneme kamplarına alınmış ve başarılı savaşçılar potansiyellerine göre çeşitli görev alanlarına dağıtılmıştır. Tabi ki her ne kadar askeri yeteneği olsa da her terör yapılanması gibi itaatkârlık en az iyi silah kullanımı kadar önemli sayılmıştır (Mockaitis, 2010: 57). 1989 ile 2001 yılları arasında El Kaide kamplarında bu eğitimlere katılanların sayısına bakıldığında 10.000 ile 110.000 arasında değişiklik

gösterdiği görülmüştür. Militanların çoğunluğu bölgedeki Arap ülkelerinden gelmiştir. Fakat bu gönüllülerden başarılı olup örgüte kabul edilen sayı 3000 ile 4000 arasındadır (Jhon, 2002: 90).

Usame liderliğinde kurucular kurulu örgütün işleyişi için beş daimi komisyon kurmuştur. Bunlar eğitim kamplarından sorumlu ve teçhizat teminini yürüten 'Askeri Komisyon', dini kararlar (fetvalar) yayınlayan 'İslami Çalışmalar Komisyonu' tanıtım ve yayın işlerinden sorumlu olan 'Medya Komisyonu', savaşçıların pasaport, vize, bilet işlemleri gibi çalışmaları yürüten 'Seyahat Komisyonu' ve hazine yönetiminden sorumlu 'Finans Komisyonu'dur. Bunların yanı sıra bir üst yapı olarak da yönetici bir şura komisyonların çalışmalarını denetliyordu. Bu süreçlerin sonunda El Kaide, yedi ila on beş kişi arasında mevcudu değişen hücrelere ve bölgesel ofislere sahip kurumsal bir yapıya sahip olmuştur (Mockaitis, 2010: 56). 2001 yılına gelindiğinde örgüt 76 ülkede örgütlenmiş ve küresel bir hücre ağı tesis etmeyi başarmıştır (Gunaratna, 2002: 79). 11 Eylül olayından sonra ABD, El Kaide yapılanması ile mücadelesini değiştirmiştir. Amerika hedef tahtasına örgütün liderlik kadrosunu koymuş ve bu şekilde örgütün komuta sistemini çökerterek yapılanmayı dağıtmayı hedeflemiştir. Çünkü El Kaide öyle kurumsal bir yapıyla çalışıyordu ki artık çevresinde oluşan yapılanmaları da kendi düşünsel çatısı altında topluyordu. Zaten terörizmin küreselleşme sürecinin temeli de bu çeşitli örgütlerin El Kaide bünyesine girmesine dayandırılmaktadır (Mockaitis, 2010: 59). Usame örgüt propagandasını gerçekleştirirken, örgütün sadece Arap halklara değil bütün Müslümanlara açık olduğunu ifade ediyordu. Usame'nin hedefi hiçbir ırk ve dil ayrımı yapmadan bütün Müslüman toplumlardaki İslamcı düşüncüyü harekete geçirmektir. Bunu yaparken 'bizler aynı kibleye yönelerek ibadet eden tek bir milletiz' ifadelerini kullanmıştır. Bu şekilde Afgan-Sovyet savaşı sonrası ivme kazanan İslami mücadele hareketini gündemde tutmaya çalışmıştır (Scheuer, 2011: 72).

3. Irak Şam İslam Devleti (İŞİD)

Suriye El Kaide'sine baktığımızda karşımıza Irak Şam İslam Devleti'ne (İŞİD) kadar uzanan bir yapılanma ve evrilme süreci çıkmaktadır. Suriye'de oluşan Kaide varlığını anlamak için Irak El Kaidesi ve kurucusu El Zerkavi'yi iyi bilmek ve hayatını incelemek gerekmektedir. Bu çalışmada konu ekseninde kayma yaşanmaması için Irak El Kaidesi'ne değinilmeyecektir. Lakin İŞİD'in fikir babası olan Ebu Musab El Zerkavi'den biraz bahsetmek yerinde olacaktır. Gerçek adı 'Ahmet Fazıl El Nezzal' olan Ebu Musab El Zerkavi kod adı ile bilinen Irak El Kaidesi'nin komutanı, kod adını da doğduğu şehirden almıştır. Zerkavi'nin doğduğu Ürdün'ün 'Zarka' ili işsizlik oranının yüksek olduğu ve yoksulluğun yanı sıra şiddet olaylarının da fazla yaşandığı bir şehirdir. Zerkavi'nin gençliği suç oranlarının yüksek olduğu bir toplumda geçmiştir. Zerkavi'nin gençliği de akranları gibi yoksulluk içerisinde ve sokak kavgalarıyla geçmiştir (Gerges, 2016: 52). Zerkavi, yirmi iki yaşında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) Afganistan'ı işgalinde savaşmak için Afganistan'a gitmiştir. SSCB işgalinin akabinde ki süreçte Zerkavi 11 Eylül Saldırıların planlayıcısı olan Halid Şeyh Muhammed'in kardeşi ve girilmesi mümkün olmayan alan anlamına gelen 'El Bünyan El Mersus' isimli cihat propagandası yapan derginin basım sorumlusu 'Muhammed Şubana' gibi isimler ile yakın ilişkiler geliştirmiştir. Öyle ki bir süre sonra bu derginin muhabiri olarak işe alınmıştır.¹ Burada çalışırken tanıştığı 'Salih El Hami' adında bir Ürdünlü ile kendi kız kardeşinin evlenmesine vesile olmuştur. Zerkavi ilk görüntüsünü kız kardeşinin Peşaver'de düzenlenen düğününde vermiştir (Weiss ve Hassan, 2016: 7). El Hami Zerkavi'nin kutsal olarak tanımlanan bu mücadeleye giriş süreci hakkında bazı bilgiler aktarmıştır. El Hami, Zerkavi ile gittikleri bir kamp gezisinde Zerkavi'nin kendisine bir rüyasından bahsettiğini aktarmıştır. Bu rüya, Zerkavi'nin geri kalan hayatını nasıl yaşayacağı ile ilgili kararlar almasında etkili olmuştur. Zerkavi rüyasında gökten bir kılıcın düştüğünü ve bu kılıcın üzerinde 'Cihat' yazdığını anlatmıştır (Weiss ve Hassan, 2016: 8). Zerkavi'nin yola çıkışının temelini rüyasında gördüğü bu işaret oluşturmaktadır. Bu rüya sonrasında hayatı ile ilgili radikal kararlar alarak böyle bir sürece girmiştir.

Afganistan savaşı bittikten sonra 1992 yılında ülkesine dönmüş ve Ürdün istihbarat birimi tarafından takibe alınmıştır. Bu süreçte Zerkavi'nin akıl hocası ve Pakistan'da yer edinebilmesinin referansı 'Muhammed El Makdisi'nin' Ürdün'de kurduğu hücre evinde bulunmuştur. 1993 yılında sivillerin bulunduğu sinema salonunda düzenlenen terörist bir saldırı sonucunda tutuklanmış ve altı yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Hapishane yılları, yaşamında önemli bir dönüm noktası olmuş ve burada şiddet yanlısı düşünceleri güçlenmiş ve Selefi anlayışı üzerine gençken başlamış olduğu eğitimini geliştirmiştir. Hapishaneden çıktıktan sonra Usame Bin Ladin'in tesis ettiği El Kaide'ye katılmak üzere Afganistan'a gitmiştir. 2000 yılında Afganistan'da bulunan Herat kampında Filistinli, Ürdünlü ve Suriyelilerle Tevhid ve Cihat Örgütü'nü kurmuştur. Daha sonra 2001 yılında Irak'a gelerek El Kaide'ye bağlı olarak faaliyet gösteren örgütleri adına militan toplayıp eğitimleriyle ilgilenmiş ve burada ABD güçlerine karşı savaşmıştır (Weiss ve Hassan, 2016: 5-14-23). Çeşitli askeri faaliyetlerde bulunan örgüt 2004 yılın

² Adı geçen eserde Zerkaviye bu görevin Arapçasının kötü olmasına rağmen verildiğinden bahsetmektedir. Fakat Zerkavi'nin yayımlanan videolarında ki düzgün Arapçası ve örgüte girişinin ilk zamanlarında Kur-an ezberleme çalışmaları bu durum ile çelişmektedir.

Irak El Kaidesi ismini almıştır (Baran, 2016: 224). Zerkavi 7 Haziran 2006 yılında Irak'ta Amerikan kuvvetlerinin hava saldırısı sonucunda öldürülmüştür (Waever, 2006). Zerkavi'nin ölümünden sonra 'Ebu Hamza El Muhacir' ve 'Ebu Ömer El Bağdadi' Irak İslam Devleti'ni ilan etmişlerdir. Ebu Ömer El Bağdadi'nin ölümü ile örgütün liderliğini son yıllarda adını tüm dünyaya duyuran 'Ebu Bekir El Bağdadi' geçmiştir (Baran 2016: 125). Ebu Ömer el Bağdadi'nin öldürülmesi ile Irak Kaidesi Şura Konseyi Bağdadi'yi örgütün yeni emiri olarak seçmiştir (Atwan, 2015: 105-109). IŞİD yapılanmasına sahne olacak süreç de bu dönemde başlamaktadır.

Ebu Bekir El Bağdadi kod ismini kullanan Irak ve Şam İslam Devleti halifesinin gerçek adı 'Avvad İbrahim Ali El Bedri El Samarra'i'dir. 1971 yılında Irak'ın tarihi kentlerinden Samarra'da dünyaya gelen Bağdadi orta halli bir ailenin çocuğudur. Daha çocukluk yıllarından komşuları onu sakin kişiliği ile hatırlıyor. Bağdadi dindarlığını erken yaşlarda yaşamaya başlamıştır. Öyle ki komşuları onu 'imanlı' lakabıyla hatırlamaktadır. Onu tanıyanlara göre Bağdadi'nin fikirlerinin ve İslami ayetleri yorumlamasının radikalleşmesi süreci tamamen Amerikan'ın Irak'ı işgali ile olmuştur. Şöyle ki, Amerikan işgali başladığında Bağdadi Bağdat'ta yaşıyordu. 'Adhamiye' semtinde eski bir camiye komşu bir oda kiralamış orada yaşıyordu. Bağdadi Amerikan kuvvetlerinin, doğduğu ve büyüdüğü yer olan Samarra'ya hava saldırısı düzenlemesinden sonra ciddi anlamda kin, nefret ve intikam duyguları beslemeye başlamıştır. Bu saldırı sonrası içinde gelişen intikam duygusunun bir sonucu olarak Sünni direniş grubu olan 'Ehli Sünnet ve Cemaat Ordusu' adında bir direniş örgütünün kurulmasına katkıda bulunmuştur. 2004 yılının Şubat ayında Amerikan kuvvetlerinin direniş gruplarına karşı gerçekleştirdiği bir operasyonda Bağdadi tutuklanmıştır. Fakat bu sıralarda Kaide ile bir bağlantısı oluşmamış sıradan şüpheli bir direnişçi olarak tutuklanmış ve 'Bucca' hapishanesine gönderilmiştir (Gerges, 2019: 157-156).

'Bucca' hapishanesi bölgedeki terör yapılanmaları konusunda çok önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Tutuklanan bütün radikal militanların bu hapishanede tutulması normal olarak giren insanların bile radikal bir militan olarak çıkmasına sebep olmuştur. Amerikalı yetkililerin tahminlerine göre bu hapishanenin 15.000'lik nüfusunun içinde 1.500 civarında tecrübeli militanlar bulunmaktadır. Ayrıca hapishanede mahkûmların sürekli iletişimi birbirlerinin ideolojilerinden etkilenmelerine de sebep olmuştur. Bağdadi ileride Irak Şam İslam Devleti'nin yapılanmasında kilit rol oynayacak olan 'Hacı Bekir' kod adlı teröristle de bu hapishanede tanışmıştır (Kurt, 2019: 413). Bu bölge hakkında araştırma yapanlar genellikle Bucca hapishanesini '*Hilafet Kampı*' olarak nitelendirmektedir. Irak'ın Basra kentinin güneyinde yer alan Bucca kampının sorumlusu Amerikalı Tümgeneral '*Doug Stone*' El Kaide'nin bu hapishaneleri bir cihatçı bir üniversite gibi kullandıklarına dikkat çekmiştir (Weiss ve Hassan, 2016: 96). Tümgeneralin cihatçı üniversite benzetmesi gerçekten yerinde bir benzetme olmuş, öyle ki militan devşirme faaliyetleri için örgüt yetkililerinin kendilerini bilerek yakalattığı bile olmuştur. Tümgeneral ilginç bir iddiada daha bulunmuş ve Bağdadi'nin de hapishaneye bilerek gönderildiğini ve Ebu Ömer El Bağdadi tarafından yeni bir ordu kurmakla görevlendirildiğini düşündüklerini aktarmıştır (Kurt, 2019: 413).

Bağdadi, Bucca hapishanesinde radikal militanlar ile tanışmış burada onlara Kur'an dersler vermiş ve iyi ilişkiler kurmuştur. Hapishane yıllarında yine sessiz ve sakin karakteriyle dikkat çeken Bağdadi vaaz olarak nitelendirilebilecek konuşmaları ile militanları etkilemiştir (Atwan, 2015: 105-109). Bağdadi'nin Bucca kampı günleri karakterinde ve davranışlarında birçok değişime yol açmıştır. Ebu Ahmed kod adlı bir teröristin Bağdadi ile geçirdiği hapishane günleri hakkında '*The Guardian*' gazetesine verdiği röportajda, Bağdadi'nin müzakere, arabuluculuk ve yöneticilik gibi kabiliyetlerinin hapishanede iyi derecede geliştiğine dikkat çekmektedir. Ebu Ahmed kod adlı bu teröristin Bağdadi'nin hapishanede herkesin üzerinde bir etki kurmak ve yönetmek çabasında olduğuna dikkat çekmesi ve ayrıca bu girişimlerini ilerleyen zamanlarda kuracağı örgütlenme için gerçekleştirdiğini düşündüğünü aktarması Tümgeneral Doug Stone'nin Bağdadi'nin planlı olarak hapishaneye gönderildiği iddiasını desteklemektedir. (Gerges 2019: 158).

Ebubekir El Bağdadi, sekiz adamını İslam Devleti'nin tesisi için Suriye'ye göndermişti. Suriye'de cihatçıların arasına yerleşmiş bir gazeteci olan Ranya Ebuzejd'e göre Ağustos 2011'de Suriye'nin Kuzey doğusunda yer alan Haseke'den giren sekiz kişinin arasında '*Muhammed El Culani*'de bulunmaktaydı (Weiss ve Hassan, 2016: 165). Ebu Muhammed El Culani adıyla bilinen '*Ahmed Hüseyin El-Şara*', Suriye'nin '*Dera*' kentinde, sıradan bir ailede dünyaya gelmiştir. Culani, Şam Üniversitesi Tıp Fakültesinde eğitimini 2003 yılında Amerika'nın Irak'a müdahalesinden sonra yarıda kesip El-Kaide saflarında Amerika'ya karşı savaşmak için Irak'a geçmiştir. Irak'ta Zerkavi'nin ekibine katılarak Usame Bin Ladin'e bağlılığını açıklamıştır. Ayrıca Culani'nin 2006'da Irak'tan Lübnan'a geçerek El Kaidenin kolu olan '*Cundul Şam*' grubuna eğitim verdiği bilinmektedir. Lübnan'dan Irak'a dönen Culani'nin Amerika tarafından tutuklanıp Bucca Cezaevinde 2008'e kadar hapis yattığı bilinmektedir. Serbest bırakıldıktan sonra Ebu Ömer Bağdadi liderliğindeki Irak İslam Devleti örgütünün önde gelen komutanlarından biri olmuştur (Suriye Gündemi, 2021). Daha sonra bu süreci, daha önce bahsettiğimiz gibi

Ebubekir El Bağdadi tarafından Suriye'ye gönderilmesi ve bir yıl sonrasında 'El Nusra' örgütünü kurması takip etmektedir. El Bağdadi'nin Culani'yi Suriye'ye yollamasının ve orda bir başka örgüt kurduğunu sebebi İslam Devleti'nde fazla yabancı savaşçı olduğundan bölgede taraftar toplamakta ve meşruiyet kazanmakta güçlük çekeceği düşüncesidir. Ayrıca El Kaide'nin Irak'ta mezhepsel çatışmalar sebebiyle halk nezdinde olumsuz bir intiba kazanmış olması Suriye'de yapılanma sürecini etkilememesi için örgütün Kaide ile bağlantısı bir süre saklanmıştır. Culani Suriye'li ve yerel halktan biri, mücadeleyi yerli ve milli kavramlarıyla güçlendirme arzusunda idi. (Weiss ve Hassan, 2016: 171).

2011 yılında Usame Bin Ladin'in öldürülmesinden sonra örgütün başına geçen Eymen el Zevahiri farklı bir strateji geliştirmiş ve kendilerine bağlı yapılanmaların öncelikle yerel halk nezdinde meşruiyet kazanılması stratejisini tesis etmiş ve uygulamıştır. Bu stratejinin hayata geçmiş halini El Nusra örgütünün ortaya çıkma ve yapılanma sürecinde tam anlamıyla görmekteyiz. Bağdadi, Culani ile yedi adamını Suriye'ye yeni bir oluşumun tesisi için göndermişti. Suriye'de ilk etapta çatışmalara çok müdahil olmamışlardır. Yerel örgüt yapılanmaları ve aşiretlere sızmış her şeyden önce kamuoyu oluşturma çalışmaları gerçekleştirmişlerdir. Zevahiri örgüt yöneticileri ile yaptığı görüşmeler de Suriye'de faaliyetlerin gizli ve örgütten bağımsız bir görünümde sürdürülmesi konusunda Bağdadi ile hemfikir olduklarını anlatmıştır (Gerges 2019: 202).

Mesela El Nusra örgütü Kaide'nin yaptığı gibi azınlıklar ile bir çatışmaya ve mücadeleye girmemiştir. Aksine Hristiyanların kâfir ve öldürülmesi gereken insanlar topluluğu olarak değil de Suriye'nin homojen yapısının değerli bir parçası olarak değerlendirmiş, kiliselerin varlığını da güvence etmiştir. Yani tam da Zevahiri'nin bahsettiği gibi Kaide'nin zarar gören itibarı El Nusra aracılığı ile yeniden tesis edilebilecekti. Culani, Al Jazeera televizyonuna verdiği bir röportajda El Nusra fikrinin tamamen Kaide liderliği tarafından planlanmış bir proje olduğunu aktarmıştır (Weiss ve Hassan, 2016: 168). Bağdadi liderliğindeki örgütün İslam Devleti'ne evrilme süreci profesyonel olarak yürütülmüş bir süreçtir. Bu bağlamda İslam Devleti'nin tesisinde önemli bir rol oynayan bir isim daha dikkat çekmektedir. Bu isim Almanya'da yayımlanan 'Der Spiegel' dergisinin raporuna göre isim Saddam Hüseyin zamanında Irak Hava Kuvvetleri İstihbarat Dairesinde görev yapan 'Hacı Bekir' kod adlı asıl adıyla Samir Abd Muhammad Al Hlifavi isimli bir Iraklıdır. Bağdadi tarafından görevlendirilen Hacı Bekir 2012 yılında Irak'tan ayrılarak Suriye'nin 'Tel Rıfat' kentine yerleşmiştir. Tel Rıfat, Kuzey Suriye'de bulunan Türkiye sınırına yakın bir bölgede bulunmaktadır. Hacı Bekir burada kamuoyu çalışmaları yürütmüş ve nüfuzlu büyük aşiret temsilcileri ile ilişkiler geliştirerek örgüt yapılanmasının temelini oluşturan militanları devşirme faaliyetleri yürütmüştür. (Chaliand ve Blind, 2020: 598). Aslında Nusra'ya katılımlar hızlı bir şekilde yükselmiştir. Özellikle 2011 yılında Beşşar Esed affıyla serbest kalan ve ileride hem Nusra'nın hem de IŞİD'in üst düzey kademelerinde yer alan Avvad Maklaf² ve Abu Athir El Absi³ de bunlardan bazılarıdır (Gerges 2019: 204).

Zamanla Nusra'nın eylemleri görünür olmaya ve örgüt varlığını güçlü bir şekilde hissettirmeye başladı. Bağdadi 8 Nisan 2013 tarihinde bir mesaj yayınlamış ve Suriye'de İslam Devleti'nin tesisi için yaptıkları girişimlerden bahsetmiştir. Bu mesajda Nusra lideri Culani'den de kendi askerleri olarak bahsederek onu ve bir grup askeri bu yeni yapılanmanın altyapısını oluşturmaları için Suriye'ye gönderdiklerinden bahsetmiştir. Stratejik planlamalarını ve politikalarını kendilerinin belirlediğinden bahsetmiş ve onlara her anlamda sağlanan desteğe değinmiştir. Girişimin tamamen kendi planları olduğuna değinen Bağdadi, El Nusra ve Irak İslam Devleti örgütlerinin bölgesel bir üst yapı olarak birleşerek Irak Şam İslam Devleti'ni oluşturduğunu ilan etmiştir. İşte ayrılığın en belirgin bir şekilde patlak verdiği yer ise tam da bu yeni yapılanmanın ilanı sürecidir. El Nusra lideri Culani, iki gün sonra yaptığı açıklamada, Bağdadi'nin bu ilanını reddetmiş ve birleşme kararını onaylamadığını ayrıca bundan haberi olmadığını belirtmiştir. Culani yaptığı açıklamada kendisinin ve örgütünün açıkça El Kaide lideri Eymen El Zevahiri'ye bağlı olduğunu belirtmiştir. Culani mesajında Zevahiri'den 'Cihadın Şeyhi' olarak bahsetmiştir. İki örgüt arasında doğan çatışma bir süre devam etmiş ve yine Zevahiri'nin müdahaleleri ile yatıştırılmıştır (Weiss ve Hassan, 2016: 173-174). Bağdadi ilan ettiği örgütün Suriye temsilcisi olarak kendisine en yakın iki adamdan birisi olan 'Hacı İman' kod adlı Ebu Ali El Anbari isimli militanını atamıştır. Bilindiği kadarıyla El Anbari Irak'ın Musul Kentinden, Saddam Hüseyin döneminde ordu mensubu olan Anbari, Ensar El İslam örgütü ile militan olmuş daha sonra El Kaide saflarına geçmiştir (Military History, 2019).

4. El Kaide ve IŞİD'i Ortaya Çıkaran Psikolojik Alt Yapı

³ IŞİD Rakka Emiri.

⁴ IŞİD Şura üyesi ve Medya Konseyi Başkanı.

Ortadoğu bölgesinde ortaya çıkan ve küreselleşen terör yapılanmalarının psikolojik altyapısını incelerken karşımıza birçok vaka ve birçok teşhis çıkmaktadır. Araştırmacılar genellikle kurbanların ruh hallerinin yanı sıra sosyal çevrelerinin de psikolojik etkilerini değerlendirmektedir. Teröristlerin psikolojik analizleri alanında çalışmalar yapan araştırmacılar, bu kişilerin çocukluk yıllarından itibaren yaşadıkları aile ortamı ve sosyal çevreden kaynaklı bir takım saldırgan güdüler edinebildiklerini aktarıyorlar. Bireylerin duygu ve düşüncelerinin yakın veya sosyal çevreleri tarafından sömürülebileceğine dikkat çekiyorlar. Örneğin öldükten sonraki hayatında cenneti kazanma telkinleriyle militanlaştırılan bireyler, dini duyguları sömürülmüş bireylerdir (Janice ve Michael, 2012: 67). Ayrıca bireylerin çeşitli zamanlarda yaşadığı travmalar veya mağduriyetler onları intikam duygusuna sevk eder. Bu durumda birey beslediği olumsuz duyguları da dışarı olumsuz bir şekilde yansıtmaktadır (Janice ve Michael, 2012: 68). Bu duruma örnek olarak bin önceki bölümde değinmiş olduğumuz Ebubekir El Bağdadi'nin doğduğu yer olan 'Samarra' kentine Amerikan güçleri tarafından yapılan saldırı sonrası yaşadığı travma sonucunda ortaya çıkan intikam arzusunun onu çeşitli terör yapılanmalarına itmiş olması gösterilebilir. Terörizm alanındaki çalışmaları ile bilinen siyaset bilimci Martha Crenshaw, haksızlığa uğramış, herhangi bir sebepten dolayı sosyal çevresinde yer edinmemiş, dışlanmış bireylerin yaşadığı mağduriyetin hesabını sorma, herhangi bir topluluğa aidiyet hissi kazanma, sosyal çevrede itibar sahibi olma, kendini ispatlama ve bir işe yarama duygusuna sahip olmak gibi güdüler ile hareket ederek terör yapılanmalarına yöneldiklerine dikkat çekmektedir (Borum, 2004: 24). İnsanların terör yapılanmalarına katılmasının en güçlü motivasyonlarından birisi aidiyet ihtiyacı hissetmeleridir. Birey bu yolla toplumsal kimliğinin yanı sıra kişisel olarak hissettiği kimlik aidiyetini de pekiştirir (Borum, 2004: 26). Bireyi harekete geçiren şey psikolojik güdüleridir. Psikolojik olarak bakıldığında güdü insan vücudunu harekete geçiren ve belirli bir davranışa yönlendiren güç olarak değerlendirilmektedir (Alkan, 2002: 160).

Araştırmacılar ortaya koydukları çalışmalarda, teröristlerin özellikle de Ortadoğu bölgesinde doğmuş ve ataerkil bir kültürle yetişmiş bireylerin, edindikleri otoriteye itaat kültürünün bir sonucu olarak kişiliklerinin de otoriter geliştiğini aktarmaktadırlar. Bu şekilde yetiştirilen bireylerin otoriteyi ve gücü elde etme hırslarından dolayı şiddet eğilimlerinin daha fazla olduğu belirtiliyor (Janice ve Michael, 2012: 68). Araştırmacılar terörist olmuş bireylerin, çocukluk veya ergenlik dönemlerinde yaşanmış ve onları radikalleşme sürecine girmesine kadar getiren bir dizi psikolojik rahatsızlıkların olduğunu düşünmektedirler (Janice ve Michael, 2012: 67). Yapılan araştırmalarda terörist eğilimin psikopatolojinin sonucunda ortaya çıktığı düşünülmektedir. Araştırmacılar, terörist bireylerin kişilik bozuklukları, paranoya ve zihinsel bozukluklar yaşadıkları düşünülmektedir (Janice ve Michael, 2012: 66). Maryland Üniversitesi'nde Global Terörizm alanında çalışmalar yapan Erin Miller, teröristleri kişilik bozukluklarına göre kademelendirmektedir. Bir terörist yapılanmada narsist ve paranoyak psikolojiye sahip bireylerin genellikle liderlik kademesini oluşturduğunu, asosyal, bağımlı, şizoid gibi psikolojik sorunları olan kişilerin de militan yapıyı oluşturduğunu ve histrionik psikolojiye sahip şahısların da propaganda ve reklam alanında kullanıldıklarını aktarmaktadır. Ayrıca bireylerin bu psikolojik rahatsızlıkları terör örgütü seçimlerini ve eğilimlerini de direkt etkilemektedir. Örneğin, araştırmacılar narsist bir psikoloji sahibi bireyin güçlü ve karizmatik liderlerin yönettiği terör örgütlerine ilgi duyma eğiliminin daha fazla olduğunu belirtmektedir (Janice ve Michael, 2012: 66).

Sosyal Psikoloji açısından incelendiğinde teröristlerde nevrotik duygu bozukluğu gözlemlenmektedir. Bu hasta bireyler anlayış, hoşgörü ve diyalog kabiliyetlerini kaybetmişlerdir. Bu rahatsızlığı yaşayan insanlar, kendisince yaşadığı sorunlara çözüm bulamamış ve bundan dolayı sürekli güvensizliğin yanı sıra kaygı yaşayan karakterlerdir. Hayatta karşılaşılabilecekleri herhangi bir sorunun üstesinden gelemeyecekleri kaygısı onları fazla tepkisel hale getirmektedir (Haydari, 2015: 31). Psikolog Koltko Rivera, terörist psikolojisinin motivasyonları konusunda ilginç bir yaklaşım sergilemiştir. Koltko, Abraham Maslow'un 'İhtiyaçlar Hiyerarşisi' modelinden etkilenerek teröristlerin bu hiyerarşi piramidinde kendilerini aşmayı en üstte tuttıklarını aktarıyor. Toplumda Koltko'ya göre bu tarz psikolojik rahatsızlık yaşayan bireyler kendi sınırlarını aşmak isterler ve hayatlarını bir amaca, bir ideale adayarak süre gelen hayatlarının dışına çıkararak dikkat çekmek isterler. Koltko bir insanın terörist olmasını kutsal bir amaca ve şahsın benliğinin ötesinde terörist ideoloji ile bağlantılı olarak oluşturduğu bir kimlik, bir aidiyet psikolojisi oluşumunun sonucu olarak değerlendirir (Janice ve Michael, 2012: 68).

Bireyin yaşadığı mağduriyet ve bu mağduriyetin doğurmuş olduğu intikam güdüsünün şiddet aracıyla ortaya çıkması, bireyin yaşadığı mağduriyetin dışı vurumu olarak değerlendirilmektedir (Borum, 2004: 24). Zaten Ortadoğu bölgesinde ortaya çıkan terör yapılanmalarını incelediğimizde bireylerin bir mağduriyet sonucunda verdikleri reaksiyonların istismar edildiğini görebiliriz. Terör örgütleri militan toplama faaliyetlerinde bireyin mağduriyetini istismar ederek örgüt propagandası yapmaktadır. Özellikle Sovyetlerin Afganistan işgali ve Amerika'nın Irak işgali örgütlerin yapılanma süreçlerini hızlandıran ve mağduriyet istismarını kolaylaştıran etkenlerdir. İşlenen örgütlerin kuruluş referansları ve özellikle örgüt liderlerinin radikalleşme noktaları mağduriyet zemininde bulunmaktadır. Bireyin mağduriyet duygusu intikam içgüdüsünü doğuran en önemli etkidir. Bireyin

çeşitli sebeplerle mağduriyetler yaşamayı, haksızlığa uğradığını düşünmesi ve yakın çevresinin zarar görmesi onu bu mağduriyete şiddetli tepki vermeye sürükler. Terör aslında bireyin içerisinde yaşadığı nefretin çoğunlukla istismar edilmiş haliyle bir dışı vurumdur. Tarihsel süreç incelendiğinde de araştırmacı psikologların çalışmalarının sonuçlarında görülen de birey veya bireylerin aşağılanması terörü doğuran en güçlü psikolojik etkenlerden biri olduğudur. Dini şiddet alanında çalışmalar yapan Mark Juergensmeyer, aşağılanan bireyin yaşanan travmanın ardından güdül olarak intikama yönelmesi durumunun psikolojik bir rahatsızlık olduğunu öne sürmektedir. Psikoloji profesörü olan Robert J. Sternberg, ise bu konu hakkında farklı bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Sternberg aşk üçgeni teorisinden esinlenerek geliştirdiği ikili nefret teorisi (*duplex theory of hate*) ile nefreti üç köşe bileşen ile ortaya çıkan bir üçgene benzetir. Bunlar kaçınma, nefret tutkusu ve nefrete bağlılık olarak belirtilmiştir. Ayrıca Sternberg bu üç bileşenin yedi tane birbirinden farklı nefret türü ortaya çıkardığını düşünmektedir. Bu üç nefret bileşeninin bir arada bulunduğu durumlarda ciddi bir şiddet riskinin olduğunu ve katliamların bu motivasyon ile yaşanabileceğini düşünmektedir (Janice ve Michael, 2012: 69).

Yapılan araştırmalar özellikle din ve duygu arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Derin ruhsal hislerin kaynağı olarak nitelendirilen din duygusal gelişimin önemli etkenlerindedir. Jonathan Edwards, ‘*A Treatise Concerning Religious Affections* (Dini Sevgiler Üzerine Bir İnceleme)’ isimli eserinde dini duygusallığın kişinin psikolojik altyapısındaki gelişimi ciddi anlamda etkileyebilen bir unsur olduğunu vurgulamaktadır. Yani din, ruhsal olarak yaşanan değişim ve gelişmelerin yorumlanmasında da bireyi yönlendiren etkili bir kaynaktır (Ayten, 2001: 111-112). Önceki bölümde ele aldığımız Irak El Kaide’sinin kurucusu Ebu Musab El Zerkavi’nin gördüğü rüya sonucunda örgüte yönelmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Rüyanın Psikanalizi yapıldığında, gücün gökten yani yaradan tarafından verildiğine inandıkları ve kılıçta yazan cihat kelimesi ile Allah tarafından açıkça hedef belirlendiği düşüncesine yönelmiş olabilir. Eğer bu rüya, Zerkavi’nin bir uydurması ise yine de Zerkavi din psikolojisi temelinde bireylerin örgütün hedeflerine kanalize edilmesi için iyi bir propaganda kurgusu yapmıştır.

Sosyo-Psikolojik teoriler bireysel teorilerden farklı olarak terörizme yol açan koşulları ve süreçleri inceler. Terörizmin psikolojik altyapısını incelerken bireysel psikolojik vakaların yanı sıra bir de sosyo-psikolojik modeller karşımıza çıkmaktadır. Terörizmin temellerinde kişinin psikolojisi kadar sosyal çevresi de önem arz etmektedir. Araştırmacılar terörizmin açıklanması çalışmalarında toplumsal yapının bireyin davranışlarını etkileyen ve terörizmin oluşumunda etkili olan bir faktör olduğunu aktarmaktadır. William Hutchinson, 2007 yılında yazdığı ‘*İntihar Bombacılığının Sistemik Kökleri*’ (*The Systemic Roots of Suicide Bombing*) isimli makalesinde intihar eylemlerine dikkat çekmektedir. Hayal kırıklığının ve aşağılanmanın yaşandığı topluluklarda bireylerin bu tür eylemleri desteklediğini ve bu tür toplumsal yapılarda kendisini sosyal çevresi için feda edebilecek insanların çıkabileceğini aktarmıştır (Hutchinson, 2007:191–200). Araştırmacılar intihar eylemcilerinin sosyal kazanımlarının ötesinde bu eylemi inançlarına bağlılıklarının bir göstergesi olarak gördüklerine dikkat çekmektedirler. Bu eylem fırsatının da sadece inançlarına gerçekten bağlı olan kişilere Allah tarafından bir mükâfat olduğuna inanmaktadırlar (Post, 2007: 233). Terörizmin psikolojik süreci incelenirken, kişisel tercih olarak ortaya çıkan sonuç ve toplumsal teşvik olarak ortaya çıkan sonuçları ayırt etmek önem arz etmektedir. Bazı araştırmacılar bireylerin terörist olma kararını çok nadir olarak kendilerinin verdiğini düşünmektedir. Toplumsal yapının sosyal çevrenin ve siyasi gelişmelerin onları bu sürece hazırladığını düşünülmektedir. Terörist bireylerin diyalektik bir süreç sonucunda terörist olduğuna inanan araştırmacılar da bulunsu da bu yaklaşım tarzı Ortadoğu’nun sosyal ve siyasi gerçekliği göz önünde bulundurulduğunda biraz zayıf kalmaktadır (Borum, 2004: 27). Bir başka açıdan Robert Pape, intihar saldırılarının işgalci veya sömürgeci güce karşı geliştirilen bir psikolojik yıpratma (korku, yıldırma, kaygı, vahşet) stratejisi olduğuna değinmektedir. Ayrıca Pape de bu saldırganların toplumları içerisinde saygınlık kazandıklarına dikkat çekmektedir. Pape’e farklı bir yaklaşım ile intihar saldırılarının sebebinin dinden çok milliyetçilik olduğunu düşünmektedir. Pape’nin araştırmalarına göre 1982 ve 2017 yılları arasında 5.430 intihar saldırısı düzenlenmiştir ve 55.022 kişi hayatını kaybetmiştir. Saldırıların çoğunluğu 2000 yılından sonra gerçekleşmiştir. Bu artışın sebebi olarak da batılı sömürgeci güçlerin Ortadoğu’ya müdahalesi gösterilmektedir (Balta, 2019: 70-71).

Bir başka sosyal psikoloji etmenlerinden birisi de beyin yıkamasıdır. Bireylerin radikalleşmeden evvel çevresi tarafından sürekli olarak telkin yoluyla kişinin davranışlarını ve düşüncelerini değiştirmesidir. Bireylerin beyinleri ‘*endokrinasyon*’⁴ yönetimiyle yıkanır ve militanlaştırılır (Janice ve Michael, 2012: 69). Özellikle El Kaide ve IŞİD örgütlerinin bu militan devşirme yönetimini çokça kullandığı bilinmektedir. Terörizmin nedenlerini araştırırken röportaj gerçekleştirmiş olduğum, Amerikan’ın Irak’ı işgalinde Washington Post gazetesi adına başkent Bağdat’ta

⁴ Katiyen eleştiri ve tartışma kabul etmeyen bir öğreti biçimidir. Bu öğretilerde insanlar manipüle edilerek, belirli seçimler yapmaya ve belirli ideolojik amaçları takip etmeye zorlanır. Endokrinasyon, bireylerin mantıklı karar verme yeteneklerini yok edecek tarzda, onlara nasıl davranmaları gerektiğinin işaretini veren bir ideolojik yaklaşımdır.

savaş muhabirliği yapmış olan Naseer Nouri de bu militan devşirme tekniğinin küresel cihat yapılanmasının aslında temelini oluşturduğuna dikkat çekmektedir. Nouri terör örgütlerinin bu şahısları özel olarak seçtiklerini ve zaaflarının belirlenmesinden sonra beyinlerin yıkanması çalışma yürütüldüğüne dikkat çekmektedir. Nouri'ye göre bu insanlar hayatlarında en doğru davranışlar sergilediği ve en doğru kararlar verdikleri bir sürece girdiklerine inandırılır. Ayrıca bütün kötülüklerinden bu tercih ile aranacakları ve onlar için bir cennetin olduğuna inandırılırlar. Süreç boyunca terörist kutsal bir amaç için savaştığını düşünerek yaşar. Daha evvel kendisi ile yüz yüze de yaptığım görüşmelerde Nouri işgallerin yerel halk üzerinde hem maddi hem de manevi tahribata yol açtığını ve insanların duygusal hassasiyetler gösterdiğini aktarmıştır (Nouri, 2021).⁵ Milli manevi zarar gören insanlar intikam için bir araç arar ve bu araç çoğu zaman terör örgütleri olur. Uluslararası bir yayın kuruluşu olan 'Netflix' platformunda yayınlanan 'Dönüm Noktası 11 Eylül ve Terörle Mücadele' isimli belgeselde Afganistan'da Amerikan işgalinden dolayı mağdur olmuş bir kabile reisi ile yapılan röportaj ekilen intikam tohumlarının zaman içerisinde nasıl filizlenebileceği konusunda gerçekten dikkat çekicidir. Belgeselde yer verilen röportajda 'Datta Khel' kabile reisi 'Malik Celalettin' ve oğlu 'Hilaluddin'e güncel durumları ve Amerikan işgali ile ilgili çeşitli sorular yöneltiliyor. Oğul Hilaluddin Amerikan kuvvetlerinin köylerine düzenlediği bir hava saldırısına şahit olduğunu ve bu saldırı sonrası yaşadığı travmayı aktarıyor. Saldırı sonrasında yakın arkadaşlarını uzuvları parçalanmış ve bedenleri yanmış bir şekilde acıdan inlediklerine şahitlik eden Hilaluddin, yüz yıl daha yaşasa bu acıyı unutamayacağını dile getirerek yaşadığı travmanın boyutuna dikkat çekiyor. Baba Malik Celalettin ise teröristleri onların yarattığını (işgalci güçler), ettikleri intikam tohumları ile bu tür travmalar yaşayan çocukların, 'tek kaderimiz ölümse biz de savaşıyorak ölürüz' diyerek Taliban'a katıldıklarını aktarıyor (Knappenberger, 2021). Araştırmacılar ayrıca nefret ve intikam duygularının nesiller arasında aktarıldığına dikkat çekiyor. Bireylerin aile fertlerinin yaşadıkları mağduriyetleri sahiplenmeleri ve intikamı arzusu içinde olduklarına dikkat çekmektedirler (Post, 2007: 21).

Nefret her insanın hissedebileceği sıradan bir duygudur. Fakat her insan nefret ettiği varlığı ortadan kaldırmaya yönelmez veya öldürmez. Bu terör eğilimini kolaylaştıran, saldırgan dürtünün varlığının yanı sıra bu davranışları frenleyen psikolojik ve sosyal engellerin aşınmış olmasıdır (Borum, 2004: 28). Bu engellerin aşınması siyasi istikrarsızlık yaşayan ve işgal altında olan toplumlarda daha kolay gerçekleşir. İnsanların kişisel haklarının ve özgürlüklerinin yok sayılması ve kutsallarının talan edilmesi sosyo-psikolojik aşınmaları kaçınılmaz kılar. Bu tür toplumlarda bireylerin yaşadığı travmalar derinleşir ve sonuçlarının etkisi uzun vadeli olur. Terörist bireylerin, çocukluk çağlarında geçirdiği travmalar bir ömür boyu kalıcı olabilmektedir. Bu travmaların bireyi terörist olma sürecine nasıl itebildiğiyle şöyle açıklanabilir; bu şahıslar hem aile içi hem de sosyal çevrelerinde fiziksel ve psikolojik şiddetin yanı sıra maruz kalabilecekleri herhangi bir cinsel saldırı sonucunda da hayatı boyunca kişisel güvenliklerinin tahrip edildiğini düşünebilir ve saldırı kaygısı yaşayabilir. Psikolog Jeanne Knutson, bu bireylerin edindikleri kurban kimliğini hayatları boyunca silemediklerine dikkat çekmektedir. Ayrıca Knutson'a göre tehlike azalsa güvenlik sağlansa bile birey geçmişte yaşadığı travmaların tekrarlanacağı ihtimali ile sürekli olarak kaygı yaşar (Volkan, 1993: 17). Kişisel güvenliklerini sağlamak ve kaygılarını gidermek isteyen mağdurlar terör örgütlerine yönelerek bunu sağlayabilir ve kaygı duyduğu sosyal çevreden uzaklaşarak kendi güvenli alanını, kişisel özgüvenini güçlendirebilir. Örneğin Afganistan'da genellikle Peştun coğrafyasında 'Bacha Bazi' geleneği oldukça yaygındır. Farsça 'çocuk oyunu' anlamına gelen ve halk arasında sıkça gerçekleştirilen bu gelenekte, oğlan çocukları cinsel zevk amacıyla oynatılıyor ve daha sonra cinsel istismara uğruyor. Eş cinsel eğilimlerin fazla olduğu bilinen bu bölgede tek kaçış seçeneği olarak Taliban terör örgütüne katılma görülebilir. Taliban bu kültüre karşı çıktığı için bölge halkı tarafından tepki görmektedir (Pillalamarri, 2016). Bu gelenek olgunlaşma çağına olan erkek çocuklarının kimlik algılarını tamamen tahrip etmektedir. 'Human Terrain Study' ekibi tarafından 2009 yılında yapılan 'Peştun Cinselliği' araştırmasından sonra Peştun erkeklerinin yüzde ellisinin bu gelenekten dolayı acı çektiği düşünülmektedir (Borile, 2019:502-503). Bütün bu şartlar altında kişisel güvenliğini kaybetmiş bir Afgan gencinin hem kendi güvenli sosyal çevresini oluşturmak için hem de kişisel özgüvenini onarmak amacıyla Taliban'a katılması mümkün olabilir. İnsanın güvenlik arayışının onu farklı yapılar içerisine ittiği konusunda Zygmunt Bauman'ın da siyasi istikrarsızlık açısından bir değerlendirmesi bulunmaktadır. Bauman kaleme aldığı 'Cemaatler' kitabında devletin otorite boşluğu oluşturarak vatandaşlarının güvenliğini tesis edememesi sonucunda insanların güvenlik ihtiyaçlarını kendileri giderme arayışına gireceklerine dikkat çekmektedir. Bireyin güvenlik arayışı içerisinde en etkili cemaatlara ve benzeri yapılanmalara yönelerek kendisini güvende hissedeceğinden bahsetmektedir (Bauman, 2016: 119).

SONUÇ

⁵ Nouri ile 22.05.2021 tarihinde yapılan röportaj, Washington Post İraç.

Araştırmada öncelikle kavramsal çerçeve ve detayları irdelenerek sorunsalın anlaşılmasının kolaylaştırılması amaçlanmıştır. Çalışmada ‘Küresel Cihat’ fikrinin babası olan Abdullah Azzam ve tanışmalarıyla El Kaide örgütünün temellerinin atılmış olduğu Usame Bin Ladin’in hayatları, radikalleşme süreçleri ve örgüt tesis süreçlerinin yanı sıra militanlar için sağladıkları motivasyonlar irdelenmiştir. Yapılan araştırmalarda El Kaide örgütünün ve dolaylı olarak IŞİD örgütünün ortaya çıkışında fikir sahibi olarak Abdullah Azzam’ın öne çıktığı görülmüştür. Usame ve Azzam’ı bir araya getiren ve Küresel Cihat fikrinin gerçekleşmesini sağlayan referans ise Sovyetlerin Afganistan’ı işgalidir. Dönemin ve bölgenin en önemli siyasi akımlarından Müslüman Kardeşler oluşumunun ideolojik olarak bu örgütlerin yapılanmasında önemli rol oynadığı anlaşılmıştır. Örgütün kuruluşundan sonra bir yıl sonra Azzam’ın hayatını kaybetmesi ise tam olarak kırılma noktasıdır. Bu hem örgüt için hem de Küresel Cihat girişiminin bir kırılma noktasıdır. Azzam’ın ölümü ile örgüt içerisinde Mısır ekolü ile yaşanan ideolojik ve stratejik anlaşmazlıkların sonucunda Usame’nin Mısır ekolü tarafından ikna edilmesi sonucunda El Kaide bir terör örgütü olarak ortaya çıkmıştır. Usame’nin karakteristik özellikleri, aile ve sosyal hayatı irdelenmiştir. Usame’nin duygusal bir Müslüman olduğu ve Müslüman Kardeşler üyesi bir öğretmeninden etkilendiği görülmüştür. Böylelikle çalışmanın psikolojik alt yapı bölümünde değinilen toplumsal çevrenin düşünsel gelişime etkili olduğu savı ispatlanmıştır.

Çalışmada, Kaide’nin üst yönetimi tarafından Irak Kaidesinin başına getirilen Ürdünlü militan Ebu Musab El Zerkavi’nin hayatı ve karakteristik profili de incelenmiştir. Araştırmalar kişisel bozuklukları olan kişiliklerin bu tür örgüt yapılanmalarında kendilerini bulduklarını ve kolayca yer edindiklerini göstermiştir. Zerkavi’nin karakteristik özellikleri ve şiddet eğilimi, psikolojik alt yapı kısmında değinilen ‘psikolojik bozukluklara, özellikle saldırgan karaktere sahip kişilerin militanlaşma eğiliminin daha yüksek olduğu’ savını güçlendirdiği görülmüştür. Zerkavi’nin ölümü ile pasifleşen örgütün Arap Baharı ve onun bölgeye etkileri ile Ebubekir El Bağdadi adında farklı bir karakterin liderliği ile yeniden yükselişe geçtiği anlaşılmıştır. Bağdadi’nin de hayatı ve karakteristik özellikleri irdelenmiştir. Yapılan incelemeler, çalışmanın üçüncü bölümünde değinilen ‘mağduriyetlerin terör doğurduğu’ savının doğruluğunu destekler nitelikte sonuçlanmıştır.

Çalışmada konunun derinliğine inildikçe El Kaide örgütünün El Nusra’yı ve IŞİD’i daha sonra da bir başka terör örgütü Heyet Tahrir-u Şam’ı doğurduğu anlaşılmıştır. Suriye iç savaşının karmaşık bir hal alması ve krizin derinleşmesi ile IŞİD ve türevleri örgütlerin bölgede yapılanmaları genişlemiş ve artmıştır. Yapılan araştırmada ‘Ahmed Hüseyin el-Şara (Ebu Muhammed El Culani)’ adında El Kaide militanı IŞİD üst yöneticisi şahsın Suriye’ye gidişi ile IŞİD’in strateji değiştirerek Suriye sahasında yayılma politikası izlediği anlaşılmıştır. Culani’nin bölgede liderlik ve teşkilatlanma misyonunu üstlenmiş ve başarı olduğu görülmüştür. Yapılan araştırmalar, El Kaide’ye bağlılık konusunda Culani ve Bağdadi’nin arasında bir anlaşmazlık yaşandığını ve bu anlaşmazlık sonucunda Culani’nin, Bağdadi ile planlı olarak tesis ettiği El Nusra örgütünün El Kaide’ye bağlılığını ilan ederek IŞİD’ten bağımsızlığını ilan ettiğini göstermektedir. Culani daha sonra El Kaide örgütünden de ayrılarak ‘Heyet Tahrir El Şam’ örgütünü kurduğu anlaşılmıştır. Çalışmada HTŞ örgütünün detaylarına konu bütünlüğünün bozulmaması açısından girilmemiştir. Culani hakkında yapılan araştırmalar sonucunda, Culani’nin tıp öğrencisi olduğu yıllarda Amerika’nın Irak’ı işgali ile eğitimini yarım bırakarak El Kaide saflarına katıldığı anlaşılmıştır. Bu durum batılı emperyalist güçlerin işgal harekâtlarının nefreti tohumlarını ekmesinin yanı sıra terörü ve teröristleri doğurduğu savını güçlendiren nitelikte bir olaydır.

Çalışmanın araştırmayı tamamlayıcı ve derinleştirici bölümü, psikolojik alt yapının incelendiği bölümdür. Bu bölümde çeşitli psikolojik rahatsızlık teşhislerine yer verilmiş ve teröristlerin psikolojik karakterleri irdelenmiştir. Ruh sağlığı ve kişilik bozukluğu yaşayan bireylerin hastalıklarına göre terör eğilimleri incelenmiştir. Bu hastaların bir kısmı liderlerden bir kısmı ideolojiden etkileniyor, bir kısmıysa kişisel eksiklikler ve psikolojik tatmin sebebiyle terör örgütlerini tercih ediyor. Özellikle bireylerin gelişim çağlarında geçirdikleri travmaların bu sürece katkısı incelenmiş ve bu travmaların bir terörist psikolojinin oluşumunda etkili olduğu anlaşılmıştır. Özellikle duygusal ve asosyal bireylerin hangi motivasyonlar ile bir terör örgütüne ilgi duyduğu irdelenmiştir. Çarpıcı sonuçların yanı sıra araştırmalar bireyin yetiştiği sosyal ortamın bireyin kararlarını ve psikolojik karakterini etkilediği görülmüştür. Araştırmalar bu bölgede yaşayan toplulukların yetişme tarzları dolayısıyla bir takım sorunlarla karşı karşıya kaldıklarını göstermektedir. Her terörist kişiliğin psikolojik bir alt yapısı bulunmaktadır. Fakat dünyanın hiçbir yerinde psikolojik rahatsızlık yaşayan bireyler bir araya gelerek bir terör örgütü oluşturamaz. Psikolojik olarak bozuk bir alt yapı olabilir ama bunu ortaya çıkaran bir dış müdahaledir. Bu dış müdahale bazen diktatör yönetimler bazen de işgalci güçlerdir. İşgalci güçlerin sivilleri katletmesi ile ortaya çıkan durumda yetişkinlerin ve çocukların intikam duygusu beslediği açıktır. Çalışmada sosyal ve psikolojik altyapının bulunduğu fakat batılı emperyalist güçlerin bölgeye çeşitli müdahalelerinin bu tür örgütleri ortaya çıkardığı anlaşılmıştır. Bireylerin olaylara tepkisi ve kendilerine acı yaşatanlara karşı olan kını bir reaksiyondur. Terör örgütleri bu reaksiyonu fırsata çevirerek mağdur

propagandası ile bireyin reaksiyonlarını istismar eder. Bu reaksiyonun istismar edilmesi ile birey terör örgütleri tarafından en iyi şekilde militanlaştırılır. Gelecekte de batılı güçlerin bölgeye müdahalesi bu tür sonuçları kaçınılmaz kılmaya devam edecektir. Eğer bu sorunun çözümü aranıyorsa unutulmamalıdır ki, insanlık onurunun korunması terörü engelleyecek en güçlü silahtır.

Yazarların Katkı Düzeyleri: Birinci Yazar %100.

Etik Komisyon Onayı: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Etik Komisyonu'nun 22/11/2019 tarih 15 sayılı toplantısında uygun bulunmuştur.

Finansal Destek: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- ALKAN, N. (2002). *Gençlik ve Terörizm*. TEMUH Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- ALKAN, N. (2016). *El Kaide'den İşid'e Din, Şiddet Ve Terörizm*. Karınca Yayınları, Ankara.
- ALKAN, N. (2016). *El Kaide'den İşid'e Din, Şiddet Ve Terörizm*. Karınca Yayınları, Ankara.
- ATWAN, A.B. (2015). *Islamic State: The Digital Caliphate*. University of California Press, USA.
- AYTEN A. (2001). Din Psikolojisi. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Dergisi* (21): 111-112.
- BALTA, E. (2019). *Tedirginlik Çağı: Şiddet, Aidiyet ve Siyaset Üzerine*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- BARAN, H. (2016). *İslamofobi ve Daeş*. Tezkire Yayıncılık, İstanbul.
- BAUMAN, Z.(2016). *Cemaatler*. (Çev. N. Sosyal). Say Yayınları, İstanbul.
- BORILE, S. (2019). Bacha Bazi: cultural norms and violence against poor children in Afghanistan. *International Review of Sociology*, 29(3): 498-507.
- BORUM, R. (2004). *Psychology of Terrorism*. The University of South Florida Press, USA.
- BURKE, J. (2004). *Al Qaeda The True Story of Radical Islam*. Pengutin Books, New York Usa.
- CHALIAND, G. ve BLIN A. (2020). *Terörizmin Tarihi Antikçağdan İşid'e*. Nora yayıncılık, İstanbul.
- GERGES, F. (2016). *A history of ISIS Fawaz Gerges*, Princeton University Press, USA.
- GERGES, F. (2019). *İşid Tarihi*.(Çev. P.T. Özer). Doruk Yayıncılık, İstanbul.
- GUNARATNA, R. (2002). *Inside Al Qaeda: Global Network of Terror*. Columbia Universty Press, New York USA.
- HAYDARI E. I. (2015). *Şiddet ve Terör Sosyolojisi*. Dar El Saki yayınevi, Lübnan.
- HEGGHAMMER, T. (2020) *The Caravan Abdallah Azzam and the Rise of Global Jihad*. Cambridge University Press, United Kingdom.
- İNTERNET: <http://www.suriyegundemi.com/2020/03/10/hts-lideri-ebu-muhammed-el-culani/> (Erişim Tarihi: 25.03.2021)
- İNTERNET: https://military-history.fandom.com/wiki/Abu_Ali_al-Anbari (Erişim Tarihi: 20.10.2021)
- İNTERNET: https://tasam.org/tr-TR/Icerik/515/teror_nedir (Erişim Tarihi: 30.03.2020)
- İNTERNET: <https://thediplomat.com/2016/06/afghanistans-love-hate-relationship-with-homosexuality/> (Erişim Tarihi: 02.12.2021)
- İNTERNET: <https://www.aucegypt.edu/index.php/ar/node/2648> (Erişim Tarihi: 29.03.2020)
- İNTERNET: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2006/07/the-short-violent-life-of-abu-musab-al-zarqawi/304983/> (Erişim Tarihi: 08.04.2020)

- JANICE, H. L. ve MICHAEL, D. M. (2012). *The Oxford Handbook of Military Psychology*. Oxford University Press, USA.
- JOHN L. E. (2002). *Unholy War: Terror In The Name Of Islam*, Oxford University Press, New York USA.
- KNAPPENBERGER, B. (2021). Dönüm Noktası 11 Eylül ve Terörle Mücadele, NETFLIX Filmi, 1. Sezon, 5. Bölüm, 36. Dakika, USA.
- KURT, S. (2019). Irak ve Şam İslam Devleti'nin Ortaya Çıkışı ve Güçlenmesinde Amerika Birleşik Devletleri'nin Rolü. *Ortadoğu Etütleri*, 11(2): 393-419.
- MARTIN, G. (2017). *Terörizm Kavramlar ve Kuramlar*. (Metin B. Çev). Adres Yayınları, İstanbul.
- MOCKAITIS, R. T.(2010). *Osama Bin Laden A Bioghrapy*. Greenwood, California USA.
- NOURI, N. (2021). Washington Post. 22.05.2021 tarihinde yapılan röportaj.
- POST, J. M. (2007). *The Mind Of The Terrorist*, Palgrave Macmillan. USA.
- RANDAL J. (2006). *Usame, Bir Teröristin Doğuşu*.(Çev. F. Adsay). Avesta Acil Kitaplar, İstanbul.
- SCHEUER, M. (2011). *Osama Bin Laden* Oxford Press, United Kingdom.
- TERZİ, M. ve YENAL, S. (2015). *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm*. Sinopsis Yayınları, Ankara.
- VOLKAN, V. (1993). *Etnik Terörizmin Psikolojisi*. (çev. A. Çevik, B. Ceyhun). Politik Psikoloji Yayınları, Ankara.
- WEISS, M. ve HASSAN, H. (2016). *Terör Ordusunun İç Yüzü Işid*. Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- YAYLA, A. (1990). Terör ve Terörizm Kavramlarına Genel Bakış. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 45(1): 335-385.